

UDC 94(32)“299.15”

**WINGED BOAR: IMAGE AT THE CROSSROAD OF THE SCYTHIAN,
IRANIAN AND ANCIENT GREEK MYTHOLOGY**

Yu. Polidovych

PhD (Archaeology)

National Historical Museum of Ukraine – branch Treasury

9, Lavrska Str., Kyiv, 01015, Ukraine

yurkop@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0113-6746

E. Velychko

National Historical Museum of Ukraine – branch Treasury

9, Lavrska Str., Kyiv, 01015, Ukraine

lerejena@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6701-1869

The gold plates adorning women's headdresses were found in the Scythian elite mounds of the 4th century BC Tovsta Mohyla and Chortomlyk. The plates recreate the same plots: the scene of two griffins attacking a deer and the confrontation between a fantastic winged boar and a predator resembling a lion. The image of a winged boar is rare in Scythian times. In addition to the above, a small series of images of a protome of a wild boar with wings is known. These are gold plates originating from the 2nd Seven-Brotherhood mound (Kuban region) of the second half of the 5th century BC and Kul-Oba mound (Crimea) in the middle of the 4th century BC. Researchers have suggested that these images are borrowed from Greek coins of the second half of the 6th – 5th centuries BC. Coins with the embossed image of a protome of a wild boar with wings were found in several regions of ancient Greece: on

© 2022 Yu. Polidovych and E. Velychko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

the islands of Rhodes, Lesbos, Samos, in the cities of the west coast of Asia Minor Cyzicus and Klazomenai, and in the state of Lydia. It is noteworthy that these are the regions that were in contact with the Persian state of the Achaemenids. The image of a winged boar is not known in Greek mythology, and the boar in myths often appears as a cruel creature of Chaos, with which the heroes come into battle. Instead, in the ancient Iranian tradition, the boar is one of the incarnations of the god of war and victory Verethragna. He, in particular, is mentioned in Yashts. The description of the boar does not mention the wings, but speaks of its free movement in space. The notion of such a movement could have influenced the appearance of images of a winged boar. Thus, the image of a winged boar on the coins of Greek cities appeared under a certain influence of the Iranian tradition. The Scythians also represented the god of war and victory (known only by the Greek name – Ares) as a boar. This is evidenced by the images on the scabbards of swords and gorytos. And so the image of a winged boar, most likely, was a reproduction of this god. The scene of the confrontation between a wild boar and a predator on plates from the Товста Могила mound and Chortomyk mound is located next to the scene of the griffins attacking the deer. Such scenes reproduced the idea of sacrifice for the sake of future revival. The scene of the confrontation may also be related to the idea of overcoming death and the triumph of life.

Keywords: Scythians, Iranians, Achaemenids, Ancient Greece, wild boar, mythology

Ю. Б. Полідович, Є. О. Величко

КРИЛАТИЙ КАБАН: ОБРАЗ НА ПЕРЕТИНІ СКІФСЬКОЇ, ІРАНСЬКОЇ ТА ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Пів століття тому закінчилися розкопки скіфського кургану Товста Могила IV ст. до н. е., які відкрили світу золоту пектораль – унікальну прикрасу, що за майстерністю виконання та насиченістю сюжетної композиції по праву вважається одним з найвизначніших шедеврів античної тореветики. Досі точаться гарячі дискусії про сенси та символи, вкладені в цей витвір невідомими стародавніми ювелірами. Однак у Товстій Могилі було знайдено чимало предметів, які, як і пектораль, і сьогодні вражають своєю загадковістю. Таким є, зокрема, головний убір вельможної жінки, похованої в Боковій гробниці кургану [Мозолевський 1979, 127–130, 198–200] (мал. 1). За переконливою реконструкцією

Б. М. Мозолевського [Мозолевський 1979, *рис. 133, а–в; 134*]¹, головний убір був у формі перевернутого зрізаного конуса. Більш висока чільна сторона та боки були оздоблені довгими золотими пластинами зі штампованими зображеннями². Нижню частину огортала метопіда (пластина-стрічка довжиною 32,5 см і шириною 4 см) із зображенням рослинного орнаменту “на мотив аканфового пагона” [Мозолевський 1979, 127]. Над нею здіймалися п’ять фризів, кожен з яких складався довгими пластинками. Перший і четвертий фризи утворюють вузькі пластини (три цілих розмірами 13,0 × 2,0–2,2 см, п’ять обрізків різних розмірів) із зображеннями пари істот – “сфінкса” та грифона, які стоять. Вони підняли ліві передні лапи і з’єднали їх над невеликим деревцем. Пари на кожній пластині повторюються двічі, на краях пластин розташовані поодинокі фігури істот, які утворюють наступну пару при зіставленні з іншою пластиною (мал. 1). Другий, третій та п’ятий, завершальний, фризи складені з більш широких пластинок (їх шість цілих розмірами 16,2–16,4 × 3,1–3,3 см та шістьнадцять фрагментів). На кожній з них розміщено по дві сцени: ліворуч зображено двох грифонів, які шматують оленя. Праворуч цієї сцени відтворено сцену протистояння лева фантастичній істоті, що має голову та передні ноги вепра, гнучке тіло лева та пташині крила (мал. 1, 2).

Мал. 1. Жіночий головний убір з кургану Товста Могила (фото Д. В. Ключка)

¹ Інша версія реконструкції запропонована Т. В. Мірошиною [Мірошина 1980, 36–39, *рис. 4*].

² Головні убори цього типу порівнюють із грецькими калафами [Мірошина 1980] або полосами [Ключко, Васіна 2003, 48; Ключко, Васіна 2011, 105–108], хоча таке порівняння є радше типологічним, аніж таким, що пояснює походження, форму та символіку скіфського убору. Саме тому ще Г. І. Боровка вживав визначення “калафодібний тип” [Боровка 1921, 184].

Мал. 2. Пластина з кургану Товста Могила
(фото Д. В. Клочка; промальовка за [Мозолевський 1979, 130, рис. 111])

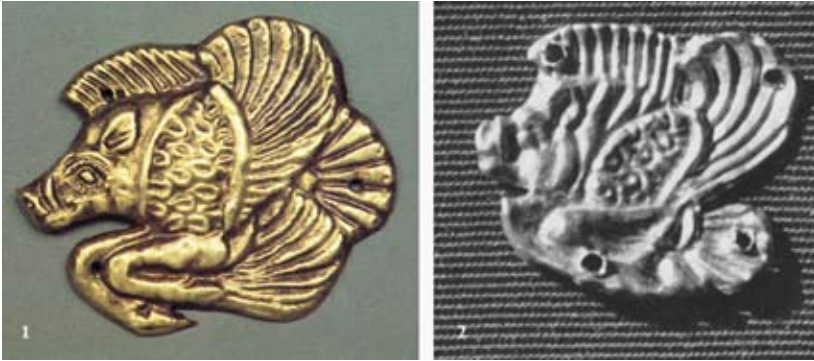
Загалом композиційна побудова декору жіночого головного убору з Товстої Могили є традиційною для середини – третьої чверті IV ст. до н. е. [Ростовцев, Степанов 1917; Боровка 1921; Мирошина 1980; Клочко, Васіна 2011; Бабенко 2002; 2021; ін.]. Щонайменше в 14 випадках у декорі використано нижню стрічку-метопіду з рослинним візерунком, у 9 – довгі пластинки із зображенням протиставлених сфінкса та грифона. А ось пластини зі сценами шматування і протистояння є рідкісними і зустрі-

Мал. 3. Жіночий головний убір
з кургану Чортотлик
(фото за [Piotrovsky, Galanina,
Grach 1986, pl. 233])

нуті лише в декорі головного убору, рештки якого походять з північно-східної камери Центральної гробниці кургану Чортотлик [Древности Геродотовой Скифии 1872, 99–100; Боровка 1921, 178–184; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, 194, 195, 197, кат. 113] (**мал. 3**). Відмінність чортотлицьких пластинок (їхні розміри – 16 × 3 см) полягає переважно в тому, що вони ажурні, тоді як пластини з Товстої Могили – суцільні.

На них відтворено аналогічні образи міфічних істот, і серед них насамперед привертає увагу фантастичний крилатий кабан³.

Мал. 4. Пластини із зображенням прототи крилатого кабана: 1 – 2-й Семибратній курган (за [Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, *pl.* 84]); 2 – курган Куль-Оба (за [Артамонов 1966, 29, *рис.* 49])

Зображення крилатих кабанів у мистецтві народів скіфського світу є рідкісними – вони відомі лише за знахідками в царських курганах 2-й Семибратній у Нижньому Прикубанні [Силантьєва 1959, *рис.* 38, 13; Артамонов 1966, *рис.* 49] (**мал. 4, 1**) та Куль-Оба у Східному Криму [Копейкина 1986, 58, *кат.* 28; Vickers 2002, 54–55, *pl.* 21] (**мал. 4, 2**). На золотих пластинках, знайдених у цих курганах, фантастичний образ подано дещо інакше, однак пластини з цих курганів вирізняє інше прочитання/трагування

³ Твердження, що такого самого фантастичного кабана відтворено й на центральній частині бронзової матриці, яка нібито походить із заплави р. Трубеж [Бессонова, Зимовец, Скорый 2016, 192, 196–198, *рис.* 2, 2, 6; Трейстер 2017, 204; Зимовец 2019, 415–416, *рис.* 7, 4], на нашу думку, є помилковим. Образи, що розглядаються, представлені істотами, які мають передню половину тулуба кабана і задню – хижака. На матриці ж представлено крилату істоту з тілом хижака і головою кабана. Вона розташована в ряду собі подібних – істот з левиним тулубом і головами хижої істоти (її помилково називають кабаном), козерога, сатира, барана і бика. Треба зауважити, що такі фантастичні образи не відомі скіфському або ж скіфо-античному зооморфному мистецтву (див. детально: [Полидович 2015]), не характерні вони також і власне античному мистецтву. Матриця загалом викликає чимало сумнівів, розгляд яких наразі не пов'язаний з тематикою статті.

фантастичного образу крилатого кабана, бо зображено тільки передню половину тулуба звіра, а замість задньої – одна або дві пальмети. Хронологічні рамки побутування таких пластин визначаються складом комплексів, у яких їх знайдено.

Курган 2 належить до “старшої” групи Семибратніх курганів, що датуються в межах середини – другої половини V ст. до н. е. [Коровина 1957, 174–175, 186; Алексеев 1986, 69] або вужче – третьої чверті V ст. до н. е. [Билимович 1970, 132; 1982, 84; Анфимов 1987, 94; Анохин 1999, 52; Виноградов 2001, 86; Горончаровский 2011a; 2011b, 122].

Знахідки з кургану Куль-Оба доволі різночасові, проте “ядро речового комплексу... не виходить за рамки середини – другої половини IV ст. до н. е.” [Алексеев 2003, 229]. Датування основного поховання в кургані визначається наявністю в комплексі фасоської амфори з клеймом Аретона і наконечників стріл з особливими мітками, що дає змогу віднести його до 330-х рр. до н. е. [Брашинский 1975, 37; Алексеев 2003, 262]. С. В. Полін покликається на нові знахідки амфор із клеймами Аретона в Олінфі, згідно з якими вони датуються в межах 350–348 рр. до н. е., що дає змогу дещо по-іншому розглянути й дату кримського комплексу [Мозолевский, Полин 2005, 357; Полин 2011, 252].

Отже, незважаючи на деякі суперечності в датуванні 2-го Семибратнього кургану і Куль-Оби, очевидним є значний хронологічний розрив у 50–70 років між ними, а отже, і між зображеннями крилатого кабана, що походять з цих комплексів, хоча вони й передають фантастичний образ у схожій стилістичній подібності. На думку Л. В. Копейкіної, це стало можливим завдяки тому, що загальним праобразом в обох випадках правили архаїчні монети Кізіка або Самосу, на яких можна бачити близьке зображення протими крилатого кабана [Копейкина 1986, 58; також див.: Бессонова, Зимовец, Скорый 2016, 196; Зимовец 2019, 416].

Справді, такі монети карбувалися у другій половині VI – V ст. до н. е. на островах Родос, Лесбос, Самос, у деяких містах західного узбережжя Малої Азії (Кізік та Клазомени), а також у Лідії (мал. 5). Повну вибірку таких монет зібрано Н. А. Шергіною [Шергина 2011, 9–16]. Вони були поширені тільки в певній частині еллінського світу, а саме в регіонах, що розташовувалися в зоні контакту з перською державою Ахеменідів.

Мал. 5. Монети із зображенням протоми крилатого кабана:
1 – Кізік (550–475 р. до н. е.); 2 – Самос (526–522, 510–500 р. до н. е.);
3 – Клазомени (V ст. до н. е.); 4 – Лесбос (550–450 р. до н. е.);
5 – Лесбос (V ст. до н. е.); 6 – Родос (500–408 р. до н. е.)
(фото за [Шергина 2011, рис. 4, 5, 8, 9, 10, 14])

Поява цих монет, ймовірно, пов'язана з подіями середини VI ст. до н. е.: поразкою Креза і захопленням персами Лідійського царства в 547 р. до н. е., провалом антиперського повстання Пактія і, зрештою, з остаточним завоюванням персами Іонії в 546 р. до н. е. [Дандамаев 1985, 19–27]. Грецькі міста увійшли до складу перських сатрапій і не тільки платили податки, а й мали виконувати військову повинність, зокрема надавати персам військовий флот [Дандамаев 1985, 26–27]. Це втягнуло в орбіту персів й егейські острови. Іонійське повстання 499–493 рр. до н. е., греко-перські війни, що розпочалися після нього та завершилися битвою біля мису Мікале в 479 р. до н. е. [Дандамаев 1985, 112–170], сприяли вивільненню Іонії від прямої залежності від держави Ахеменідів. Проте перський фактор завжди залишався чинним в історії та культурі грецьких міст. Виявився він, зокрема, і в оформленні монет [Рунг 2008, 33].

Для грецької міфологічної традиції крилатий кабан – непригаманний образ. Кабани в грецьких міфах постають як жорстокі породження хтонічного світу, яких розгнівані боги насилають на людей за їхні вчинки. Такими є кабани з Каледонії (в полюванні на нього взяли участь чимало відомих героїв), Еріманту (його впокорення стало одним з подвигів Геракла (Apollod. II, 5, 4)) і Лідії (Paus. VII, 17, 5), а також кроммійська свиня, вбита Тесеєм

(Strabo 8, 6, 22)⁴; від вепрів страждають різні герої: вражені у стегно Одиссей (Hom. Od. XIX, 393–395) та Адоніс⁵ (Apolloed. I, 14, 4), вбиті Ідмон, син Аполлона, Гіант, син Атланта (Hug. 14; 192; 248), Анкей із Самосу (Arstt. in sch. Ap. Rhod. I, 188), а також Карманор, син Діоніса (Ps. Plut. Fluv. 7), Атіс, син Креза (Herod. I, 34–45), і Тлеполем з оповіді Апулея (Apuł. Met. 8), що загинули під час полювання на кабана. Відповідно, вбивство кабана сприймалося як доказ доблесті та сили героя. Не випадково в міфі про заснування Ефеса розповідалося, що місто було збудовано на тому місці, де Андрокл, син Кодра, вбив кабана, як провіщував оракл [Mortensen 2015, 220]. Проте це не ті образи, які могли б потрапити на монети і були пов'язані з їхньою символікою.

⁴ Пор. із сюжетами вбивства кабана Батразом у Нартівському епосі осетинів [Дарчиев 2004, 199–246; Вертиенко 2014, 274, 276] і перемоги героя Біжана, онука Рустама, над вепрами-чудовиськами, що занапащали поля й пасовища, у “Шахнаме” (III, 8517–3650), а також із ведичним міфологічним сюжетом про Тріту, який підкріплюється силою Індри, здобутої ним після перемоги над триголовим демоном-дасу, і вбиває могутнього кабана (РВ X, 99, 6). Також розгорнутим був міф про вбивство Індрою вепра Емуша (РВ I, 61, 7; VIII, 77, 6, 10; VIII, 69, 14; реконструкцію міфу див.: [Charpentier 1911, 49–59]). У Брахманах відбувається інверсія з міфологічним образом вепра (*varāha*), оскільки саме в подібності цього звіра певний бог рятує землю, що тоне внаслідок важкості гріхів, скоєних людьми. Спочатку цим богом вважався Праджapati (Тайттіріясамхіта), і лише з часом образ Вепра-рятівника остаточно закріпився за Вішну [Невелева 1975, 33, 34].

⁵ Міфoграфі називали різні причини вбивства Адоніса кабаном. За Псевдо-Аполлодором, винуватицею була Артеміда (Apolloed. I, XIV, 4). Давньогрецький поет Феокрит запропонував іронічну версію події, згідно з якою вепр запалився пристрастю до прекрасного юнака і смертельно “поцілував” його у стегно, за що потім довівно прислужував Афродіті [Феокрит 1958, 144–145]. Для Овідія смерть Адоніса – фатальний випадок на полюванні, коли запущений мисливцем дротик не звалив кабана, а лише розлютив його (Ovid. Met. X, 710–716). За Птолемеєм Гефестіоном, Аполлон перетворив у кабана свого сина Еріманфа, який був осліплений Афродітою за те, що той підглядав за богинею і її коханцем (Phot. p. 147A Bekker). Є версії, що то був розлучений Аполлон, який помстився за свого сина, або ж зраджений Афродітою Арес [Грейвс 2005, 86].

Натомість для давніх іранців кабан – одне із втілень бога війни і перемоги Веретрагни, як про це йде мова в декількох Яштах, зокрема у Варахран-яшті §15:

*До нього вп'яте прийшов рушійний
Веретрагна, Ахурою створений,
У подобі Кабана,
Обороноздатного, гострозубого,
Самця гостро-ікластого,
Що враз вбиває кабана,
Непідступного, лютого,
Рябомордого, відважного,
Спритного, верткого;
Так прийшов... (переклад за: [Вертієнко 2013, 37]).*

Цей текст двічі повторюється в Міхр-яшті (§§70 та 127). Однак у §70 “рядок”, що характеризує рух кабана (*спритного, верткого*), замінюється на іншу його характеристику, що акцентує його міцні залізні частини тіла [Вертієнко 2017, 69]⁶. Проте навіть в образі кабана чи іншої тварини Веретрагна повністю зберігає свою божественну сутність, а отже, і можливість вільного переміщення у просторі – як на землі, так і на небесах. Імовірно, саме тому кабана зображували крилатим. Також багатьох інших богів у різних традиціях давнини було прийнято зображувати із крилами, адже мислення людей того часу було конкретним: пересуватися в повітрі або ж у вертикальному напрямку – із земного світу до небесного, як це роблять боги, – можна тільки маючи крила. Отже, наявність крил у певного персонажа можна сприймати як ознаку його божественності⁷. І це також дає змогу зробити

⁶ Чому відбулася ця заміна, можна лише здогадуватися, але саме цей “рядок” викликає певне коло питань. Зокрема, зупинимося на перекладі зазначених прикметників – *спритний* (авест. *uxdahe*) та *верткий* (авест. *pairi+uuzaze*). Якщо перше слово характеризує кабана радше як готового до рішучих дій і його можна буквально розуміти як “той, що швидко реагує” [Bartholomae 1904, 1301], то друге – *pairi+uuzaze* – як “той, що рухається по колу (крутиться дзигною?)” [Bartholomae 1904, 890], що певним чином уточнює характер його рухів (коментар Г. Вертієнко).

⁷ Див., наприклад: [Aston 2011, 133–143].

припущення, що на монетах грецьких міст та скіфських пластинках в образі крилатого кабана зображено бога Веретрагну.

Ахеменідська образотворчість не знає зображеня Веретрагни в подобі вепра. У власне іранській традиції візуальний образ цього бога (вже антропоморфний) формується тільки в сасанідський час переважно під впливом грецької традиції [Вертієнко 2017, 55–63]. Водночас звернемо увагу на декілька епізодів з ахеменідської легендарної історії, де кабан відіграє певну ритуальну роль, що вказує на асоціацію цієї тварини з Веретрагнуою.

Після загибелі царевича Кіра Молодшого, що підняв повстання проти свого брата Артаксеркса II, перський полководець Аріей і командири (стратегі) грецьких найманців присягаються не зраджувати один одного і разом пробиватися до Іонії. Цю клятву вони дають, заколовши бика, кабана і барана під щитом та обмочивши в крові зброю – мечі і наконечники списів⁸ [Дандамаєв 1985, 229]. Всі три жертвовні тварини пов'язані з втіленнями Веретрагни, саме цьому богові воїни приносять жертву, заколовши тварин, і саме він виступає гарантом дотримання клятви⁹.

Під час свого першого дорослого полювання юний Кір (*Kūruš*, майбутній Кір II Великий) не дослухається до порад свого наставника Кіаксара і самостійно вбиває спочатку оленя, а потім кабана. На докори Кіаксара Кір каже, що хотів би подарувати здобич царю Астіагу, на що Кіаксар відповідає: “Роби як знаєш, адже схоже, що тепер і ти наш цар” (Хер. Сугор. I, 4, 7–9). В. Ю. Міхайлін вважає, що в цій оповіді мова йде про вполювання Кіром

⁸ Пор. із клятвою побратимства у скіфів, під час якої зброю умочували у вино, до якого додавали свою кров ті, хто давав клятву (Herod. IV, 70).

⁹ У судовій практиці Давньої Греції існував ритуал принесення клятви на жертві богам. Найурочистішим був ритуал, що проводився перед судом на Ареопазі: по тому як жрець приносив у жертву кабана, бика і барана, звинувачений мав стати на відрізані частини і виголосити клятву, у якій він накликав на себе, свою сім'ю і всіх нащадків повне знищення в разі, якщо він збреше [Буркерт 2004, 435]. Пор. зі сценами боротьби тварин, відтвореними на золотих оббивках горитів чортомлицького типу (з курганів Чортомлик, Мелітопольський, Іллінецький і 8-й П'ятибратній). Центральними є три сцени, де в ролі жертвовних тварин виступають кабан, бик і козуля.

важливої статусної здобичі, яка спочатку прирівнює його до повноправних воїнів (здобування оленя), а тоді й підвищує його до рівня царя (здобування кабана) [Михайлин 2005, 99–108]. Вполювавши здобич, мисливець у такий спосіб приносить звірів у жертву, і ця жертва знову пов'язана з Веретрагнуою, божественним патроном царів. Не виключено, що з цим сюжетом пов'язані зображення сцен полювання на оленя та кабана на мармуровому саркофазі з Алтинкулача (Туреччина), що датується першою чвертю IV ст. до н. е. [Стоянов 2011, 46; Вертиенко 2014, 277, 278, *рис. 11*]. Також, імовірно, саме тому серед зображень сасанідського часу часто зустрічаються сцени царського полювання на оленів і кабанів, як на рельєфі в Так-і Бустані VI–VII ст. н. е. [Sarre 1925, *Taf. 86–89*; Godard 1974, *pl. 114*; ін.] або ж на численних коштовних блюдах [Sarre 1925, *Taf. 106, 112, 114–115*; Porada 1962, *fig. 117*; Godard 1974, *pl. 117*; ін.]¹⁰.

Із сарматського поховання I ст. до н. е. поблизу с. Косіка в Нижньому Поволжі походить срібний кубок, на різних боках якого вигравірувано зображення кінного бою і полювання на кабана, що, імовірно, свідчило про символічну рівність обох сюжетів [Яценко 2000].

Характерним є й порівняння Ксенофонтом, який описував події часів Кіра, кабанів, що без остраху біжать уперед, з мужніми воїнами (Хен. Сурор. I, 4, 11). У “Шахнаме” героїв часто порівнюють з вепрами (I, 12753; III, 6922; ін.)¹¹. В іранській епічній традиції термін авест. *varāza-* (“вепр”) має значення “герой-вепр” [Вертиенко 2014, 275]. Таке порівняння відповідає не лише давньоіранській міфологічній традиції, а й ширше – загальній індоєвропейській. У деяких мовах (кельтських, германських) лексема зі значенням “кабан, вепр” позначала володаря (князя, царя) [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 517], таке значення зустрічається і в індоарійській [Васильков 2012, 65] та іранській (пізньоасанідській) [Christensen 1944, 410; Фрай 1972, 288, 315, 326] традиціях. У Яшті 13.101,6 згадується Вараза (авест. *varāza-*

¹⁰ Про поширення сцен полювання на кабана у скіфо-сакському світі див.: [Вертиенко 2014, 276–277].

¹¹ Також у давньогрецькій епічній традиції (Ном. II. IV, 253; XII, 40; XIII, 470; ін.).

“кабан, вепр” [Bartholomae 1904, 1366; Gandhi, Ozair 2004, 478], а також його син Ісват (авест. *isuuat-*) (Яшт 13.96,6) [Bartholomae 1904, 373; Gandhi, Ozair 2004, 197]. Наразі, хто є цей персонаж, якого (як і його сина) позначено як *ашаван* (авест. *ašauiian*, “праведник, блаженна особа” [Gnoli 1987, 705–706]), не відомо; висловлювалися припущення, що це один із вірян [Bartholomae 1904, 1366] або навіть божество [Вертиєнко 2014, 272]. У “Шахнаме” (I, 12752–12753, 13576–13577, 13604, 14054, 14114–14115, 14294) розповідається про велетня Горазе (кл. перс. *gurāz* “вепр”), сина Гіва, “подібного до вепра, подібного грозі”. Аналогічні імена зустрічаються і в скіфській та осетинській (як ім’я одного з нартівських героїв) традиціях [Абаев 1979, 306, 307; Эдельман 2009, 143–144].

У ведійській міфологічній традиції, спорідненій з давньоіранською, “небесним вепром” (*divó varāhám*)¹² називали Рудру¹³ (РВ I, 114, 5) – бога вітру і бурі, який приносить смерть, втілює руйнівну силу і водночас дарує зцілення¹⁴ [Dandekar 1953, 94–148].

Водночас існує думка, що в грецькій традиції вепр вважався твариною Ареса [Вертиєнко 2014, 274]. Згадки про це в міфологічних оповідях, що дійшли до нашого часу, нечисленні. Зокрема, Р. Грейвс наводить розповідь (щоправда, не покликаючись на першоджерело), що в кабана, який смертельно поранив Адоніса, перетворився Арес, намагаючись помститися Афродіті за зраду [Грейвс 2005, 86]. Софокл в одній зі своїх трагедій, що збереглася тільки в кількох фрагментах, порівнює Ареса з вепром,

¹² Водночас кабан не входив до поширеного ведійського “бестіарію” [Елизаренкова, Топоров 1995, 502–503].

¹³ В індуїстській традиції вепр (*Naravarāha*) постає аватаром бога Вішну. У цьому образі бог рятує Землю від загибелі у воді [Васильков 2006; 2012, 65–69; Vassilkov 2012]. На думку Б. Г. Тілака, аватари Вішну певним чином пов’язані з перевтіленнями іранського Веретрагни, а обидві міфологічні лінії мають спільне індоіранське походження [Тілак 2001, 371; див. також: Невелева 1975, 32].

¹⁴ Рудру також називали биком (напр., РВ II, 33). В образі цієї могутньої тварини він постає в міфологічних оповідях [Топоров 1982, 389].

який кидається на супротивника, осліплений люття [Софокл 1990, 430]¹⁵.

Одна з найважливіших клятв у Давній Греції давалася над частинами тіла жертвовного кабана (пор. із клятвою Арієя і грецьких стратегів, про які вже йшла мова). В “Іліаді” ключовою є клятва Агамемнона перед Зевсом та всіма богами про те, що він не мав статевих зносин із Брісеїдою (вона стала причиною конфлікту вождя ахейців з найвидатнішим воїном Ахіллою), а на знак правдивості слів було зарізано кабана та кинуто його в море (Ном. II. 19, 255–265). За свідченням Павсанія, у Мессенії поблизу Стеніклероса була розташована місцина під назвою Могила Кабана, названа так за легендою: саме тут Геракл обмінявся з дітьми Нелея взаємними клятвами над розрізаними частинами кабана (Раус. IV, 15, 4). В Олімпії розташовувалася статуя Зевса Хранителя клятв, біля якої атлети, їхні батьки і брати, а також учителі гімнастики клялися над розрізаними частинами кабана, що з їхнього боку не буде зроблено жодного вчинку, який би порушив звичаї та закони Олімпійських змагань (Раус. IV, 24, 2). Ключовим божеством у цих клятвах є Зевс, але їхній військовий характер є безсумнівним.

Отже, найімовірніше, монети із зображенням крилатого кабана, що з’явилися в контактній зоні між грецьким світом і державою Ахеменідів у другій половині VI – V ст. до н. е., втілювали образ іранського бога Веретрагни (= грецькому Аресу?). Що саме спричинило появу цих монет і що вони означали для греків, можна буде сказати після додаткових досліджень.

Що ж до ставлення іншої частини Греції до іранської символіки, то, можливо, показовим є зображення битви Геракла з Геріоном на червонофігурному кіліку, де Геріон тримає щит із зображенням крилатого кабана (Münich, Antikensammlungen 2620 (8704) [Furtwangler, Reichhold 1904, 99, pl. 22; Beazley 1963, 16, 17]). Цей кілік було виготовлено керамістом Кахрліоном і художником Евфронісом в Афінах близько 510 р. до н. е., тобто

¹⁵ Проте це може бути лише поетичне порівняння, за яким не стоїть якась міфологічна фабула [Гринцер 1974, 299; інша думка: Васильков 2012]. Зокрема, інший давньогрецький драматург, Есхіл, з кабаном порівнює Персея за його безцеремонну поведінку [Есхіл 1989, 285].

також у зазначений період. Очевидно, що для афінських майстрів “іранська” символіка (за умови, що крилатий кабан сприймався саме так) могла належати тільки ворогам їхніх героїв.

Поява образу крилатого кабана у варварських комплексах, близьких до Боспору, імовірно, також була спричинена впливом держави Ахеменідів. Похованих у Семибратніх курганах достойників визначають як володарів синдів [Горончаровский 2011b, 122]. Вбрання (щоправда, це могло бути і покривало) такого володаря з кургану 2 вражає як загальною кількістю нашивних пластинок – до 300, так і різноманіттям задіяних образів, кожен з яких представлений на декількох золотих пластинках: бик, баран, лев, пантера, півень, олень, козел, сфінкс, Афіна в шоломі і лев, Медуза, Силен, інші тварини та антропоморфні персонажі, а також рослинні мотиви [Отчёт... 1878, табл. III, 1–25; Артамонов 1966, 36; Коровина 1957, 180]. Всі ці образи представляють значний спектр міфологічних персонажів, серед яких бачимо і суто іранського крилатого кабана, і грецьку сову [Артамонов 1966, рис. 42; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 83; 84].

У кургані Куль-Оба знайдено поховання царського подружжя, чие вбрання було рясно розшите золотими пластинками 25 різних типів, більшість із яких представлено значною серією виробів. Загалом же з кургану Куль-Оба походить щонайменше тисяча нашивних пластинок (тільки в колекції Державного Ермітажу зберігається 828 [Копейкина 1986, 28]), однак зображення крилатого кабана відоме тільки на 3 екземплярах. Зображення на інших пластинках представляють переважно скіфські епічні або міфологічні образи, що дає підстави так само інтерпретувати й образ крилатого кабана. Це було урочисте золоте вбрання, що, ймовірно, позначало особливий статус володаря та його наближеність до богів, захищало свого власника та надавало йому життєвої сили. У цьому вбранні спорядили володаря й у потойбіччя, щоб він міг достойно постати перед богами, яким віддано служив за життя.

Скіфи, користуючись засобами мистецтва “звіриного стилю”, зображували вепрів переважно на предметах зброї – піхвах до мечів (курган 6 поблизу с. Олександрівка, курган 30 поблизу с. Велика Білозерка, курган Солоха, зображення на золотому гребені) та горитах (курган 5 поблизу с. Архангельська Слобода),

вбачаючи в цьому образі, як й інші давньоіранські народи, свого бога війни і перемоги, імені якого ми не знаємо [Вертиєнко 2014, 273–274, *рис.* 3–5]. Імовірно, у цьому ж семантичному колі перебували і прикраси одягу із зображеннями крилатого кабана [Маразов 2001, 375].

Проте пластини від головних уборів з курганів Товста Могила і Чортотлик відмінні від нашивних пластинок 2-го Семибратнього та Куль-Обинського курганів, і не тільки тому, що на них представлено повнофігурний образ, а й тим, що їх введено в певну міфологічну композицію. Тематику задає сцена шматування двома грифонами оленя, розташована ліворуч сцени протистояння лева і крилатого кабана.

Сцена нападу двох грифонів на оленя, окрім зазначених двох випадків, відома також за зображеннями на різних предметах греко-скіфської торевтики: золотих браслетах із кургану Куль-Оба, срібній амфорі з кургану Чортотлик, золотому ритуальному предметі з Братолюбівського кургану, золотих аплікаціях кінської вуздечки з Олександропільського кургану, а також на золотій пластині-метопіді з кургану 1/1897 р. поблизу с. Будки в Посуллі [Артамонов 1966, *табл.* 236; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, *pl.* 233; Кубышев, Бессонова, Ковалев 2009, 53, *рис.* 10a, 1; Алексеев 2018, 553–554, *кат.* 74; Грибкова 2012, *рис.* 1, 3]. Як бачимо, використання сцен шматування в декорі головних уборів є дуже рідкісним. Навіть на метопіді з Будківського кургану сцена радше нагадує симетричну композицію. Подібну сцену також відтворено на широкій золотій пластині від головного убору з кургану 1 поблизу с. Нетеребка у Правобережному лісостеповому Подніпров'ї [Бессонова, Сиволап, Сиволап 2014, *рис.* 1–2]. У першому випадку в центрі метопіди зображено оленя, що лежить із простягнутими передніми і задніми ногами та витягнутою головою, покладеною на передні ноги; по обидва боки від оленя розташовані по два грифони-самиці в умовній позі (істота припала на передні лапи, круп піднятий, задні лапи в позиції кроку). У центрі пластини з Нетеребки симетрично один до одного розташовані два грифони із серпоподібними крилами, за ними – по одному грифону з пташиними крилами з кожного боку, а за ними – відокремлені голови оленів з гіллястими рогами. Та в обох випадках описані композиції були центральними і єдиними

в декорі головних уборів, тоді як сцени шматування оленя грифонами на пластинках із Чортомлика і Товстої Могили вставлені у фризи із зображенням протистояння тварин.

Отже, і сцена протистояння лева та крилатого кабана вводиться в коло сцен нападу – боротьби – шматування, які в розгорнутому вигляді представлено, зокрема, на верхньому ярусі оббивок горитів чортомлицької серії [Черненко 1981, *рис.* 53–59; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, *pl.* 224] та на нижньому ярусі пекторалі з кургану Товста Могила [Мозолевський 1979, 80–81, *рис.* 57; 61]. На оббивках бачимо сцени протистояння лева і кабана, а також левиці і бика, які розміщено почергово зі сценами шматування двома пантерами оленя та ще однією пантерою – лані, а також гонитву собаки за зайцем. На пекторалі наявні сцени нападу пари хижаків (двох грифонів або лева і пантери) на одну копитну тварину (коня, оленя чи кабана). Тут же бачимо і сцену протистояння пантери та кабана, на якого вже напав лев.

Кабана як об'єкт нападу хижаків представлено на предметах скіфського часу тільки в декількох випадках. Окрім зазначених, це: золота оббивка піхов меча з кургану 16 (Ушаковського) поблизу ст. Єлизаветовська на Нижньому Дону, золота гривна з кургану Карагодеуашх у Прикубанні, срібний кубок з кургану Куль-Оба, золота стрічка (діадема), що нібито походить з кургану Чайн у Криму¹⁶, пластинка з поховання 3 кургану 3а поблизу аулу Нечерезій у Прикубанні [Артамонов 1966, *табл.* 329; Лаппо-Данилевский, Мальмберг 1894, *табл.* II, 7–8; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, *pl.* 194; Shcheglov, Katz 1991, 106, 108–111, *fig.* 16-21; Шедевры... 1987, *кат.* 80, *таб.* 54]. І в усіх випадках на кабана нападає тільки лев¹⁷. Імовірно, єдиним винятком є сцена нападу двох грифонів на кабана на довгих ажурних пластинах, що прикрашали кінську вузду, з Олександропільського кургану [Алексеев 2018, 553–554, *кат.* 74]. Боротьбу лева з кабаном було зображено й на щиті Геракла (про нього йдеться в поемі Псевдо-Гесіода

¹⁶ За умови автентичності цього предмета, що вирізняється своєю оригінальністю з-поміж інших предметів греко-скіфської торевтики, як, утім, й інші предмети, що належать до цього комплексу.

¹⁷ Можливо, саме тому на пекторалі з кургану Товста Могила у сцені нападу на кабана показано лева, який вже вчепився у свою жертву, тоді як пантера тільки-но готується до стрибка?

[Клейн 1998, 295]). А в “Іліаді” (Ном. II. XVI, 818–828) перемога Патрокла над Гектором порівнюється з перемогою лева над кабаном:

*Гектор же, тільки помітив Патрокла, великого духом,
Що відступав до своїх, поранений гострою міддю,
Кинувсь до нього крізь лави, і списом ізблизька ударив
У підчерев'я, і наскрізь пробив його мідяним вістрям.
Тяжко упав він, і туга тоді охопила ахеїв.
Так же, як вепра невтомного лев переможний долає,
На верховині гірській з ним у бійці шаленій зіткнувшись
За джерело невеличке, бо пить з нього хтіли обоє,
І, задихаючись, вепр левиній скоряється силі, –
Так і Менойтів прославлений син, багатьох повбивавши,
Дух свій віддав, ізблизька уражений Гектора списом¹⁸.*

Лева і кабана в давнину сприймали як найпотужніших тварин. У давньохетському тексті Анітті кабан називається одразу після лева і перед ведмедем у ряду священних тварин (*šūnaš hūitar*, “тварин бога”) для царського звіринця [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 516]. В епічних оповідях ці дві тварини постійно порівнюються або ж згадуються разом (див. в іранському епосі: Шахнаме II, 1621–1622, 8251–8253; III, 4027–4029; ін.; у давньогрецькому: Ном. II. V, 782–783; VII, 255–257; VIII, 338; XI, 293; XII, 42; XVII, 20–21; Aristid. Or. XLV, 108; ін.).

Кабан вважався особливою жертвовною твариною, їжею богів та героїв [Beck 1965, 56–69]. А юного Ахілла його вихователь кентавр Хірон годував нутрощами кабанів і левів, щоб він став могутнім героєм (Apolloclod. III, 12, 6).

Протистояння тварин є одним з найпоширеніших сюжетів, що відтворювався на довгих пластинах – прикрасах жіночих головних уборів. Найпопулярнішим було протистояння істот різного виду. З-поміж них виділяються своєю чисельністю зображення протистояння сфінкса і грифона, про які вже йшла мова. Також були поширені сцени протистояння лева і пантери або лева і левиці (Старший Трибратній курган, Мелітопольський курган, курган 1 поблизу с. Рахманівки, поховання 1 кургану 4 поблизу

¹⁸ Переклад Бориса Тена за: [Гомер 1978].

с. Володимирівки, курган 1 поблизу с. Дуровки) та павука і мухи (Мелітопольський курган, поховання 1 кургану 4 поблизу с. Володимирівки, Вишнева Могила) [Полидович 2017, 185–187; Білан, Шевченко 2021, 46–48, рис. 6, 1]. Дуже ймовірно, що сцени протистояння лева і кабана на пластинах з Товстої Могили та Чортomlaка перебувають також у цьому колі. І якщо сцена шмакування символізує жертвоприношення небесним богам, то в сюжеті протистояння хижаків скіфи часто закодовували ідею протиборства смерті [Полидович 2017], яку в цьому разі міг уособлювати “розлючений”, “оскаженілий”, смертоносний бог війни. Не виключено, що з такою ж символікою пов’язана і сцена протистояння лева та кабана, відтворена на фресці в склепі 1872 р. (Стасовського) на північному схилі гори Мітридат у м. Керчі (Крим), що датується початком II ст. до н. е. [Ростовцев 1913, табл. LXXVI, 2; Виноградов, Медведева 2017, ил. 35; 156].

Водночас фантастичні тварини на зазначених пластинах до головних уборів не зображені агресивно налаштованими: їхні голови однаково підняті вгору, також піднята одна з передніх ніг – ліва в лева і права в кабана; лев стоїть, а кабан лежить (пор. зі сценою протистояння тварин на оббивках горитів чортomlaцького типу: тварини стоять, нахилившись уперед, із прямо поставленими головами, готовими до битви). А отже, не виключено, що в такий спосіб передається якийсь інший зміст сцени. Зокрема, щонайменше у двох сюжетах з давньогрецької міфології лев і кабан виступають разом у шлюбному контексті. За одним із сюжетів, цар Іолка Пелій пообіцяв видати заміж свою доньку Алькесту за того, хто запряже в колісницю диких звірів. Це вдалося Адмету, який за допомогою Аполлона запряг у колісницю лева і вепра (Нуг. 50; 51; Paus. III, 18, 7). Згідно з іншим сюжетом, Аполлон напрозорив Адрасту, цареві Аргоса, що він віддасть своїх доньок Аргію та Деїпілу заміж за кабана і лева. Сталося так, що одночасно до палацу Адраста прийшли двоє юнаків – Полінік із Фів, одягнутий у лев’ячу шкуру (наслідуючи Геракла), та Тідей з Калідона, загорнутий у шкуру вепра (на знак героїчної перемоги над чудовиськом)¹⁹. Цар, пам’ятаючи пророцтво,

¹⁹ За іншою версією, лева і кабана було зображено на щитах юнаків (Sch. Eur. Phoen. 409).

одружив своїх доньок, а в їхніх шлюбах народилися нові герої – Ферсандр і Діомед²⁰ (Stat. Theb. I, 370; Eur. Phoen. 408; Apold. III, 6, 1; Нуг. 69).

Отже, можна зробити певні висновки. Найімовірніше, зображення крилатого кабана, що походять зі скіфських комплексів, пов'язані з образом “скіфського Ареса”, близького до іранського бога війни і перемоги Веретрагни. Зображення крилатого звіра були певним різновидом втілення міфологічного образу, оскільки найчастіше його відтворювали в більш реалістичній подобі вепра, як це відомо по скіфських зображеннях на предметах зброї, посуду, одягу та кінської вузди. Окрему групу становлять зображення сцен, де кабан постає в ролі жертвовної тварини (предмети, пов'язані з “царським” достоїнством, – пектораль, горит, гривна, чаша). Особливе місце посідають зображення синкретичного крилатого звіра – напівкабана-напівлева, відтвореного на довгих пластинах, що прикрашали жіночі головні убори з курганів Товста Могила і Чортотлик. Контекст, у якому відтворено цей образ, є певним зосередженням декількох ключових смислів: родючості, жертвовної смерті заради майбутнього життя, витримування балансу між життям та смертю, протистояння смерті й утвердження життя. Образ одного з головних скіфських богів був відтворений засобами зооморфного коду у складному мереживі декору головного убору. Жінки, які носили ці убори, безумовно, були непересічними особистостями, про що свідчить не тільки їхнє вбрання, а й особливості обряду поховання, зафіксовані археологічно, зокрема, у Боковій гробниці кургану Товста Могила. Водночас не можна виключати, що вбрання жінки було специфічно поховальним, а отже, у ньому знаходимо й відлуння міфологічних уявлень про потойбіччя та світ пращурів, а також непростий шлях до нього.

ЛІТЕРАТУРА

Абаев В. И. Скифо-сарматские наречия // **Основи иранского языкознания**. Т. 1: Древнеиранские языки. Москва, 1979.

Алексеев А. Ю. Нашивные бляшки из Чертотлыкского кургана // **Античная торовтика**. Ленинград, 1986.

²⁰ Під час Троянської війни саме Діомед у битві серйозно поранить Ареса, чому дуже посприяла Афіна (Ном. II, V, 814–887).

Алексеев А. Ю. **Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н. э.** Санкт-Петербург, 2003.

Алексеев А. Ю. Александропольский курган в Эрмитаже // *Полин С. В., Алексеев А. Ю.* **Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепровье.** Киев – Берлин, 2018.

Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. **Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.** Киев, 1991.

Анохин В. А. **История Боспора Киммерийского.** Киев, 1999.

Анфимов Н. В. **Древнее золото Кубани.** Краснодар, 1987.

Артамонов М. И. **Сокровища скифских курганов в собраниях Государственного Эрмитажа.** Прага – Ленинград, 1966.

Бабенко Л. І. Жіночий головний убір IV ст. до н. е. з кургану 8 біля с. Пісочин Харківської області // **Археологія.** 2002. № 4.

Бабенко Л. І. Головний убір дівчини-скіф'янки з Першого Мордвинівського кургану // **Сходознавство.** 2021. № 87.

Балонов Ф. Р. Пектораль из Толстой Могилы как модель мифопоэтического пространства-времени // **Элитные курганы степей Евразии.** Санкт-Петербург, 1994.

Бессонова С. С., Сиволап М. П., Сиволап Л. Г. Налобная золотая пластина IV в. до н. э. из Поросья // **Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – крізь віки”.** Київ, 2014.

Бессонова С. С., Зимовец Р. В., Скорый С. С. Бронзовая матрица скифского времени, найденная в пойме реки Трубеж (предварительная публикация) // **Археологія і давня історія України.** 2016. № 2 (19).

Билимович З. А. Два бронзовый таза из Семибратних курганов // **Советская археология.** 1970. № 3.

Билимович З. А. Этрусский бронзовый кувшин из IV Семибратнего кургана // **Художественные изделия античных мастеров.** Ленинград, 1982.

Білан Ю. О., Шевченко І. В. Золоті вироби скіфського часу з розкопок Л. П. Крилової на Криворіжжі у збірці філіалу НМІУ – Музеї історичних коштовностей України // **Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”.** Київ, 2021.

Боровка Г. И. Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана // **Известия Российской академии истории материальной культуры.** 1921. Вып. 1.

Брашинский И. Б. Фасосская амформа с клеймом из кургана Куль-Оба // **Сообщения Государственного Эрмитажа.** 1975. [Вып.] XL.

Буркерт В. Греческая религия. Архаика и классика / Пер. с нем. Москва, 2004.

Васильков Я. В. Страничка мифологического бестиария: отряхивающийся вепрь // **Культура Аравии в азиатском контексте: Сборник статей к 60-летию М. А. Родионова.** Санкт-Петербург, 2006.

Васильков Я. В. “Мужи-тигры”, “человекольвы” и “люди-вепри” в индийском эпосе, культуре и истории // **Бестиарий II. Зооморфизмы Азии: движение во времени.** Санкт-Петербург, 2012.

Вертиченко А. В. Образ вепря в иранской традиции – нарратив и визуализация // **Stratum plus.** 2014. № 3.

Вертієнко А. В. Священні втілення Веретрагни в Яшті 14 // **Polyphonia Orientis. До ювілею В. С. Рибалкіна.** Київ, 2013.

Вертієнко А. В. “Веретрагна, Ахурою створений”: до іконографії давньоіранського воїнського божества // **Сходознавство.** 2017. № 79.

Виноградов Ю. А. Курганы варварской знати V в. до н. э. в районе Боспора Киммерийского (Опыт интерпретации) // **Вестник древней истории.** 2001. № 4.

Виноградов Ю. А., Медведева М. В. (отв. ред.). Античная декоративная живопись Боспора Киммерийского: от графической фиксации к фотографии. Санкт-Петербург, 2017.

Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Т. 2. Тбилиси, 1984.

Гомер. Іліада / Пер. із старогрець. Б. Тен. Київ, 1978.

Горнчаровский В. А. Семибратние курганы: анализ конструкции и инвентаря погребальных сооружений // **XII Боспорские чтения: Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Взаимовлияние культур.** Керчь, 2011а.

Горнчаровский В. А. Синдика в период возведения Семибратних курганов // **Мнемон: Исследования и публикации по истории античного мира**. Санкт-Петербург, 2011b. Вып. 10.

Грейвс Р. **Мифы древней Греции** / Пер. с англ. Екатеринбург, 2005.

Грибкова А. А. Ювелирные украшения из кургана возле села Будки // **Донецький археологічний збірник**. 2012. № 16.

Гринцер П. А. **Древнеиндийский эпос. Генезис и типология**. Москва, 1974.

Дандамаев М. А. **Политическая история Ахеменидской державы**. Москва, 1985.

Дарчиев А. Элементы архаического мифа в сказании о борьбе Батраза с диким кабаном // **Ритмы истории**. Владикавказ, 2004.

Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1872.

Елизаренкова Т. Я., Топоров В. Н. Мир вещей по данным Ригведы // **Ригведа. Мандалы V–VIII**. Москва, 1995.

Зимовец Р. В. Образ кабана в скифском зверином стиле Северного Причерноморья. Внутренняя эволюция и внешние влияния // **Археологія і давня історія України**. 2019. Вып. 2 (31).

Кирюшин Ю. Ф., Тишкин А. А. **Скифская эпоха Горного Алтая**. Ч. 1: Культура населения в раннескифское время. Барнаул, 1997.

Клейн Л. С. **Анатомия “Илиады”**. Санкт-Петербург, 1998.

Клочко Л., Васина З. Новые материалы для реконструкции скифских головных уборов // **Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников двенадцатого коллоквиума**. Санкт-Петербург, 2003.

Клочко Л. С., Васина З. О. Реконструкція головних уборів за декоративними елементами із поховань скіф'янок (версія загальної класифікації) // **Музейні читання. Матеріали міжнародної конференції “Ювелірне мистецтво – крізь віки”**. Київ, 2011.

Копейкина Л. В. Золотые бляшки из кургана Куль-Оба // **Античная торевтика**. Ленинград, 1986.

Коровина А. К. К вопросу об изучении Семибратних курганов // **Советская археология**. 1957. № 2.

Кубышев А. И., Бессонова С. С., Ковалев Н. В. **Братолюбowski курган**. Киев, 2009.

Лапто-Данилевский А., Мальмберг В. Древности Южной России. Курган Карагодеуашх // **Материалы по археологии России**. 1894. Т. 13.

Маразов И. Фиалата от Кул-Оба – образът на “другия” в изкуството на скитите // **МИФ-7: Αλοθέωσις**. На акад. Дмитри Сергеевич Раевски. София, 2001.

Мирошина Т. В. Скифские калафы // **Советская археология**. 1980. № 1.

Михайлин В. Ю. **Тропа звериных слов: Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции**. Москва, 2005.

Мозолевский Б. Н., Полин С. В. **Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)**. Киев, 2005.

Мозолевський Б. М. **Товста Могила**. Київ, 1979.

Невелева С. Л. **Мифология древнеиндийского эпоса (пантеон)**. Москва, 1975.

Отчёт императорской археологической комиссии за 1876 г. Санкт-Петербург, 1878.

Онайко Н. А. **Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV–II вв. до н. э.** / Свод археологических источников. Вып. Д1-27. Москва, 1970.

Петренко В. Г. **Краснознаменский могильник: элитные курганы раннескифской эпохи на Северном Кавказе**. Москва; Берлин; Бордо, 2006.

Полидович Ю. Б. Образы фантастических животных в искусстве народов скифского мира // **Донецкий археологічний збірник**. Вінниця, 2015. № 19.

Полидович Ю. Б. Лев и пантера (ажурные пластинки из Мелитопольского кургана) // **Археологія і давня історія України**. 2017. Вип. 2 (23).

Полин С. В. Амфоры и клейма из кургана № 32 у г. Орджоникидзе и некоторые вопросы амфорной хронологии // **Античный мир и археология**. Саратов, 2011. Вып. 15.

Ростовцев М. И. **Античная декоративная живопись на юге России**. Атлас. Санкт-Петербург, 1913.

Ростовцев М. И., Степанов П. К. Эллино-скифский головной убор // **Известия Императорской археологической комиссии**. 1917. Вып. 63.

Рунг Э. В. Греция и Ахеменидская держава: История дипломатических отношений в VI–IV вв. до н. э. Санкт-Петербург, 2008.

Силантьева Л. Ф. Некрополь Нимфея // **Материалы по археологии СССР**. № 69: Некрополи Боспорских городов. Москва – Ленинград, 1959.

Софокл. **Драмы** / Пер. с др.-греч. Ф. Ф. Зелинского. Москва, 1990.

Стоянов Р. В. Персы и греки в северо-западной Анатолии в VI–IV вв. до н. э.: Саркофаг из Алтынкулача // **Иран и античный мир: политическое, культурное и экономическое взаимодействие двух цивилизаций. Тезисы докладов международной научной конференции**. Казань, 2011.

Тилак Б. Г. **Арктическая родина в Ведах** / Пер. с англ. Москва, 2001.

Топоров В. Н. Рудра // **Мифы народов мира**. В 2-х т. 1982. Т. 2: К–Я.

Трейстер М. Ю. Бронзовая матрица, найденная в пойме р. Трубеж (об использовании бронзовых матриц с рельефными изображениями в Причерноморье в VI–IV вв. до н. э.) // **Археологія і давня історія України**. 2017. Вип. 2 (23).

Феокрит. Идиллия I–XXX; Разные стихотворения // Феокрит, Мосх, Бион. **Идиллии и эпиграммы** / Пер. и коммент. М. Е. Грабарь-Пассек. Москва, 1958.

Фрай Р. **Наследие Ирана** / Пер. с англ. Москва, 1972.

Черненко Е. В. **Скифские лучники**. Киев, 1981.

Шедевры древнего искусства Кубани. Каталог выставки / Науч. ред. Лесков А. М., Лапушнян В. Л. Москва, 1987.

Шергина Н. А. Изображение крылатого вепря на древнегреческих монетах // **Нумизматический альманах**. 2011. № 1 (42).

Эдельман Д. И. **Сравнительная грамматика восточноевропейских языков. Лексика**. Москва, 2009.

Эсхил. **Трагедии** / Пер. с др.-греч. Вяч. Иванов. Москва, 1989.

Яценко С. А. Эпический сюжет ираноязычных кочевников в древностях степной Евразии // **Вестник древней истории**. 2000. № 4.

Aston E. **Mixanthropoi: animal-human hybrid deities in Greek religion** / Kernos. Supplément. T. 25. Liege, 2011.

Bartholomae Ch. **Altiranisches Wörterbuch**. Strassburg, 1904.

Beazley J. D. **Attic Red-Figure Vase-Painters**. Oxford, 1963.

Beck H. **Das Ebersignum im Germanischen. Ein Beitrag zur germanischen Tier-Symbolik**. Berlin, 1965.

Charpentier Ja. **Kleine Beiträge zur indoiranischen Mythologie**. Uppsala, 1911. (Upsala universitets årsskrift. Bd. 1).

Christensen A. **L'Iran sous les Sassanides**. 2-me ed. Copenhagen, 1944.

Dandekar R. N. Rudra in the Veda // **Journal of the University of Poona**. Humanities Section. 1953. No. 1.

Furtwangler A., Reichhold K. **Griechische Vasenmalerei**. Serie I. München, 1904.

Gandhi M., Ozair H. **The Complete Book of Muslim and Parsi Names**. New York, 2004.

Gnoli G. Ašavan // **Encyclopaedia Iranica**. Vol. 2, New York, 1987.

Godard A. **L'Art de l'Iran**. Paris, 1962.

Mortensen E. Ktištes: Mythical Founder Hero and Honorary Title for New Heroes // **Acta Hyperborea**. Vol. 14: Tradition. Transmission of Culture in the Ancient World. 2015.

Piotrovsky B., Galanina L., Grach N. **Scythian Art. The legacy of the Scythian World: mid – 7th to 3rd century B. C**. Leningrad, 1986.

Porada E. **The Art of Ancient Iran. Pre-Islamic Culture**. New York, 1962.

Sarre F. P. T. **Die Kunst des alten Persien**. Berlin, 1925.

Shcheglov A. N., Katz V. I. A Fourth-Century B.C. Royal Kurgan in the Crimea // **Metropolitan Museum Journal**. 1991. Vol. 26.

Vassilkov Ya. The Boar Shakes the Mud off: A Specific Motif in the Varāhakathā of the Great Epic and Purāṇas // **Battles, Bards, Brāhmans. Papers from the Epics Section of the 13th World Sanskrit Conference**. New Delhi, 2012.

Vickers M. **Scythian and Thracian Antiquities in Oxford**. Oxford, 2002.

REFERENCES

Abaev V. I. (1979), “Skifo-sarmatskie narechiya”, in Raštorgueva V. S. (ed.), *Osnovy iranskogo yazykoznanija*. T. 1: Drevneiranskije yazyki, Nauka, Moscow, pp. 272–364. (In Russian).

Alekseev A. Yu. (1986), “Nashivnye blyashki iz Chertomlykского kurgana”, in Grach N. L. (ed.), *Antichnaya torevtika*, Iskusstvo, Leningrad, pp. 64–74, 156–63. (In Russian).

Alekseev A. Yu. (2003), *Khronografiya Evropejskoj Skifii VII–IV vekov do n. e.*, Izdatel'stvo Gosudarstvennogo Ermitazha, Saint Petersburg. (In Russian).

Alekseev A. Yu. (2018), “Aleksandropol'skij kurgan v Ermitazhe”, in Polin S. V., Alekseev A. Yu. *Skifskij czarskij Aleksandropol'skij kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprov'e*, Vydavets' Oleg Filyuk, Kiev and Berlin, pp. 466–510, 895–917. (In Russian).

Alekseyev A. Yu., Murzin V. Yu. and Rolle R. (1991), *Chertomlyk. Skifskiy tsarskij kurgan IV v. do n. e.*, Naukova dumka, Kyiv. (In Russian).

Anokhin V. A. (1999), *Istoriya Bospora Kimmerijskogo*, Odigitriya, Kiev. (In Russian).

Anfimov N. V. (1987), *Drevnee zoloto Kubani*, Krasnodarskoe knizhnoe izdatel'stvo, Krasnodar. (In Russian).

Artamonov M. I. (1966), *Sokrovishcha skifskikh kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*, Artiya & Iskusstvo, Praga and Leningrad (In Russian).

Babenko L. I. (2002), “Zhinochyy holovnyy ubir IV st. do n. e. z kurhanu 8 bilya s. PISOCHYN Kharkivs'koyi oblasti”, *Arheologia*, No. 4, pp. 59–69. (In Ukrainian).

Babenko L. I. (2021), “Holovnyi ubir divchyny-skif'ianky z Pershoho Mordvynivskoho kurhanu”, *Shodoznavstvo*, No. 87, pp. 51–94. (In Ukrainian).

Balonov F. R. (1994), “Pektoral' iz Tolstoj Mogily kak model' mifopoeticheskogo prostanstva-vremeni”, in Alekseev A. Yu., Bokoventko N. A., Marsadolov L. S. and Semyonov V. A. (eds), *Elitnye kurgany stepej Evrazii v skifo-sarmatskuyu epokhu*. “Skifo-Sibirica”, Saint Petersburg, pp. 17–23. (In Russian).

Bessonova S. S., Zimovecz R. V. and Skoryj S. S. (2016), “Bronzovaya matricza skifskogo vremeni, najdennaya v pojme reki Trubezh

(predvaritel'naya publikacziya)", *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, No. 2 (19), pp. 189–205. (In Russian).

Bessonova S. S., Sivolap M. P. and Sivolap L. G. (2014), "Nalobnaya zolotaya plastina IV v. do n. e. iz Poros'ya", in Klochko L. S. (ed.), *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii "Iuvelirne mystetstvo – kriz viky"*, Kyiv, pp. 63–85. (In Russian).

Bilimovich Z. A. (1970), "Dva bronzovyj taza iz Semibratnikh kurganov", *Sovetskaya arkheologiya*, No. 3, pp. 128–35. (In Russian).

Bilimovich Z. A. (1982), "Etrusskiy bronzovyj kuvshin iz IV Semibratnego kurgana", in Boriskovskaya S. P. (ed.), *Khudozhestvennyye izdeliya antichnykh masterov*, Iskusstvo, Leningrad, pp. 84–5. (In Russian).

Bilan Yu. O. and Shevchenko I. V. (2021), "Zoloti vyroby skifs-koho chasu z rozkopok L. P. Krylovoi na Kryvorizhzhzi u zbirtsii filialu NMIU – Muzei istorychnykh koshtovnoštev Ukrainy", in Klochko L. S. (ed.), *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii "Iuvelirne mystetstvo – pohliad kriz viky"*, Kyiv, pp. 37–59. (In Ukrainian).

Borovka G. I. (1921), "Zhenskiye golovnyye ubory Chertomlytskogo kurgana", *Izvestiya Rossiyskoy akademii istorii material'noy kul'tury*, Vol. 1, pp. 169–92. (In Russian).

Brashinskij I. B. (1975), "Fasosskaya amforma s kleymom iz kurgana Kul'-Oba", *Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha*, Vol. XL, pp. 36–8. (In Russian).

Burkert V. (2004), *Grecheskaya religiya. Arkhaika i klassika*, Aleteya, Moscow. (In Russian).

Vasil'kov Ya. V. (2006), "Stranichka mifologicheskogo bestiariya: otryakhivayushchijsya vepr'", in Byeryozkin Ye. Yu. (ed.), *Kul'tura Aravii v aziatskom kontekste: Sbornik statej k 60-letiyu M. A. Rodionova*, Peterburgskoe Voštokovedenie, Saint Petersburg, pp. 250–62. (In Russian).

Vasil'kov Ya. V. (2012), "'Muzhi-tigry', 'chelovekol'vy' i 'lyudi-vepri' v indijskom epose", in Rodionov M. A. (ed.), *Bestiarij II. Zomorfizmy Azii: dvizheniye vo vremeni*, MAE RAN, Saint Petersburg, pp. 57–71. (In Russian).

Vertiienko A. V. (2014), "Obraz veprya v iranskoj tradiczii – narativ i vizualizacziya", *Stratum plus*, No. 3, pp. 271–80. (In Russian).

Vertiienko H. V. (2013), “Sviashchenni vtilennia Veretrahny v Yashti 14”, in Yu. I. Petrova and Pryimachenko V. V. (eds), *Polyphonia Orientis. Do yuvileiu V. S. Rybalkina, Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho*, Kyiv, pp. 33–51. (In Ukrainian).

Vertiienko H. V. (2017), “Veretrahna, Akhuroio štvorenyi’: do ikonohrafii davnoiranskoho voinskoho bozhestva”, *Shodoznavstvo*, No. 79, pp. 53–90. (In Ukrainian).

Vinogradov Yu. A. (2001), “Kurgany varvarskoy znati V v. do n. e. v rayone Bospora Kimmeriyskogo (Opyt interpretatsii)”, *Vestnik drevney istorii*, No. 4, pp. 77–87. (In Russian).

Vinogradov Yu. A. and Medvedeva M. V. (eds) (2017), *Antichnaya dekorativnaya zhivopis’ Bospora Kimmeriyskogo: ot graficheskoy fiksasii k fotografii*, IIMK RAN & “Lemma”, Sainnt Petersburg. (In Russian).

Gamkrelidze T. V. and Ivanov V. V. (1984), *Indoyevropeyskiy yazyk i indoyevropeytsy. Rekonstruktsiya i istoriko-tipologicheskyy analiz prayazyka i protokul’ury*, T. 2, Tbilisskiy universitet, Tbilisi. (In Russian).

Homer (1978), *Iliada*, Per. iz starohrets. B. Ten, Dnipro, Kyiv. (In Ukrainian).

Goroncharovski V. A. (2011a), “Semibratniye kurgany: analiz konstruktsii i inventarya pogrebal’nykh sooruzheniy”, in V. N. Zinko and E. A. Zinko (eds), *XII Bosporskiye chteniya: Bospor Kimmeriyskiy i varvarskiy mir v period antichnosti i srednevekov’ya. Vzaimovliyaniye kul’tur*, Kerch, pp. 84–93. (In Russian).

Goroncharovski V. A. (2011b), Sindika v period vozvedeniya Semibratnikh kurganov, in E. D. Frolov (ed.), *Mnemon: Issledovaniya i publikaczii po istorii antichnogo mira*, Sankt-Peterburg, Vyp. 10, pp. 115–40. (In Russian).

Graves R. (2005), *Mify drevnei Gretsii*, translated from English, U-Faktoriya, Ekaterinburg. (In Russian).

Gribkova A. A. (2012), “Yuvelirnyye ukrasheniya iz kurgana vozle sela Budki”, *Donets’kiy arkheologichnikh zbirnik*, No. 16, pp. 128–36. (In Russian).

Grintser P. A. (1974), *Drevneindiyskiy epos. Genezis i tipologiya*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Dandamaev M. A. (1985), *Politicheskaya istoriya Akhemenidskoy derzhavy*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Darchieva A. (2004), “Elementy arkhaiskogo mifa v skazanii o bor’be Batraza s dikim kabanom”, in F. Kh. Gutnova (ed.), *Ritmy istorii*, No. 2.1, Severo-Osetinskiy gosudarstvennyy universitet im. K. L. Khetagurova, Vladikavkaz, pp. 199–246. (In Russian).

Drevnosti Gerodotovoj Skifii (1872), *Sbornik opisanij arkheologicheskikh raskopok i nakhodok v Chernomorskikh stepyakh*, Vol. 2. Saint Petersburg. (In Russian).

Elizarenkova T. Ya. and Toporov V. N. (1995), “Mir veshhei po dannym Rigvedy”, in T. Ya. Elizarenkova (ed.), *Rigveda. Mandaly V–VIII*, Nauka, Moscow, pp. 487–525. (In Russian).

Zimovets R. V. (2019), “Obraz kabana v skifskom zverinom stile Severnogo Prichernomor’ya. Vnutrennyaya evolyutsiya i vneshniye vliyaniya”, *Arkheologiya i davnaya istoriya Ukrainy*, No. 2 (31), pp. 409–29. (In Russian).

Kiryushin Yu. F. and Tishkin A. A. (1997), *Skifskaya epokha Gornogo Altaya*, Ch. 1: Kul’tura naseleniya v ranneskifskoe vremya, Barnaul. (In Russian).

Klein L. S. (1998), *Anatomiya “Iliady”*, Sankt-Peterburgskiy universitet, Saint Petersburg. (In Russian).

Klochko L. and Vasina Z. (2003), “Novyye materialy dlya rekonstruktsii skifskikh golovnykh uborov”, in Kh. A. Zakharova (ed.), *Yuvelirnoye iskusstvo i material’naya kul’tura. Tezisy dokladov uchaŝtnikov dvenadtsatogo kollokviuma*, Saint Petersburg, pp. 44–9. (In Russian).

Klochko L. S. and Vasina Z. O. (2011), “Rekonstruktsiya golovnykh uboriv za dekorativnymiy elementamy iz pokhovan’ skif’yanok (versiyi zagal’noyi klasifikatsiyi)”, in L. S. Klochko (ed.), *Muzeini chytannia. Materialy mizhnarodnoi konferentsii “Juvelirne mystetstvo – pohlyad kriz viky”*, Kyiv, pp. 97–112. (In Ukrainian).

Kopeikina L. V. (1986), “Zoloty’e blyashki iz kurgana Kul’-Oba”, in N. L. Grach (ed.), *Antichnaya torevtika*, Iskusstvo, Leningrad, pp. 28–63, 148–55. (In Russian).

Korovina A. K. (1957), “K voprosu ob izuchenii Semibratnikh kurganov”, *Sovetskaya arkheologiya*, No. 2, pp. 174–87. (In Russian).

Kubyshev A. I., Bessonova S. S. and Kovalev N. V. (2009), *Bratolyubovskiy kurgan*, IA NANU, Kiev. (In Russian).

Lappo-Danilevskiy A. and Mal'mberg V. (1894), "Drevnosti Yuzhnoy Rossii. Kurgan Karagodeuashkh", *Materialy po arkheologii Rossii*, T. 13, pp. 1–192. (In Russian).

Marazov I. (2001), "Fialata ot Kul-Oba – obrazut na 'drugiya' v izkustvoto na skitite", in I. Marazov (ed.), *MIF-7: Αποθέωσις. Na akad. Dmitri Sergeevich Raevski*, Nov bulgarski universitet, Sofiya, pp. 360–423. (In Bulgarian).

Miroshina T. V. (1980), "Skifskie kalafy", *Sovetskaya arkheologiya*, No. 1, pp. 30–45. (In Russian).

Mikhaylin V. Yu. (2005), *Tropa zverinykh slov: Prostranstvenno orientirovannye kulturnye kody v indoevropskoy traditsii*, Novoe literaturnoe obozrenie, Moscow. (In Russian).

Mozolevskiy B. N. and Polin S. V. (2005), *Kurgany skifskogo Gerrosa IV v. do n. e. (Babina, Vodyana i Soboleva Mogily)*, Stilos, Kiev. (In Russian).

Mozolevs'kiy B. M. *Tovsta Mohyla*, Naukova dumka, Kyiv. (In Ukrainian).

Neveleva S. L. (1975), *Mifologiya drevneindiyskogo eposa (pan-teon)*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Otchyot imperatorskoy arkheologicheskoy kimissii za 1876 g. (1878), Imperatorskaya arkheologicheskaya komissiya, Saint Petersburg. (In Russian).

Onaiko N. A. (1970), "Antichnyi import v Pridneprov'ye i Pobuzh'ye v IV–II vv. do n. e.", *Svod arkheologicheskikh istochnikov*, Vyp. D1–27, Nauka, Moscow, pp. 1–134. (In Russian).

Petrenko V. G. (2006), *Krasnoznamenskiy mogil'nik: elitnye kurgany ranneskifskoi epokhi na Severnom Kavkaze*, Paleograf, Moscow, Berlin and Bardoux. (In Russian).

Polidovich Yu. B. (2015), "Obrazy' fantasticheskikh zhivotnykh v iskusstve narodov skifskogo mira", *Donetskiy arkheolohichnykh zbirnyk*, No. 19, pp. 85–142. (In Russian).

Polidovich Yu. B. (2017), "Lev i pantera (azhurnye plastinki iz Melitopol'skogo kurgana)", *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, No. 2 (23), pp. 185–92. (In Russian).

Polin S. V. (2011), "Amfory i kleima iz kurgana No. 32 u g. Ordzhonikidze i nekotorye voprosy amfornoj khronologii", in S. Yu. Monakhov (ed.), *Antichnyi mir i arkheologiya*, Saratov, Vyp. 15, pp. 240–64. (In Russian).

Rostovtsev M. I. (1913), *Antichnaya dekorativnaya zhyvopis' na yuge Rossii. Atlas*, Izdanie IAK, Saint Petersburg. (In Russian).

Rostovtsev M. I. and Stepanov P. K. (1917), “Ellino-skifskii golovnoi ubor”, *Izvestiya Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii*, Vol. 63, pp. 69–101. (In Russian).

Rung E. V. (2008), *Gretsiya i Akhemenidskaya derzhava: Istoriya diplomaticheskikh otnoshenii v VI–IV vv. do n. e.* Fakul'tet filologii i iskusstv SPbGU; Nestor-Istoriya, Saint Petersburg. (In Russian).

Silant'eva L. F. (1959), “Nekropol' Nimfeya”, in *Materialy po arkheologii SSSR*. No. 69: Nekropoli Bosporskikh gorodov, AN SSSR, Moscow and Leningrad, pp. 5–107. (In Russian).

Sofokl (1990), *Dramy*, Per. s dr.-grech. F. F. Zelinskogo, Nauka, Moscow. (In Russian).

Stoyanov R. V. (2011), “Persy i greki v severo-zapadnoi Anatolii v VI–IV vv. do n. e.: Sarkofag iz Altynkulacha”, in E. V. Rung and O. L. Gabelko (eds), *Iran i antichnyj mir: politicheskoe, kul'turnoe i ekonomicheskoe vzaimodejstvie dvukh tsivilizatsiy. Tezisy dokladov mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii*, Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta, Kazan, pp. 46–7. (In Russian).

Tilak B. G. (2001), *Arkticheskaya rodina v Vedakh*, Per. s angl., FAIR-PRESS, Moscow. (In Russian).

Toporov V. N. (1982), “Rudra:”, in S. A. Tokarev (ed.), *Mify narodov mira*, v 2-kh t., T. 2: K–Ya, Sovetskaya entsiklopediya, Moscow, pp. 388–9. (In Russian).

Treister M. Yu. (2017), “Bronzovaya matritsa naidennaya v poime r. Trubezh (ob ispol'zovanii bronzovykh matrits s relefnymi izobrazheniyami v Prichernomor'e v VI–IV vv. do n. e.)”, *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, No. 2 (23), pp. 200–7. (In Russian).

Feokrit (1958), “Idillii I–XXX; Raznyie stikhotvoreniia”, in Feokrit, Moskh i Bion, *Idillii i epigrammy*, Per. i komment. M. E. Grabar'-Passek, Izdatel'stvo AN SSSR, Moscow. (In Russian).

Frye R. (1972), *Nasledie Irana*, Per. s angl., Nauka, Moscow. (In Russian).

Chernenko E. V. (1981), *Skifskie luchniki*, Naukova dumka, Kiev. (In Russian).

Shedevry drevnego iskusstva Kubani (1987), A. M. Leskov and V. L. Lapushnyan (eds), *Katalog vystavki*, Ministerstvo kul'tury SSSR, Moscow. (In Russian).

Shergina N. A. (2011), “Изображение крылатого veprya на древнегреческих монетах”, *Numizmaticheskij al'manakh*, No. 1 (42), pp. 8–16. (In Russian).

Edel'man D. I. (2009), *Sravnitel'naya grammatika voostochnoevropejskikh yazykov. Leksika*. Vostochnaya literatura RAN, Moscow. (In Russian).

Eskhil (1989), *Tragedii*, Per. s dr.-grech. V. Ivanov, Nauka, Moscow. (In Russian).

Yatsenko S. A. (2000), “Epicheskij syuzhet iranoyazychnykh kochevnikov v drevnostyakh stepnoi Evrazii”, *Veštnik drevnei istorii*, No. 4, pp. 86–104. (In Russian).

Aston E. (2011), *Mixanthropoi: Animal-human Hybrid Deities in Greek Religion*, Kernos. Supplément, 25, Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique, Liege.

Bartholomae Ch. (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg.

Beazley J. D. (1963), *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Clarendon Press, Oxford.

Beck H. (1965), *Das Ebersignum im Germanischen. Ein Beitrag zur germanischen Tier-Symbolik*, W. De Gruyter & Co, Berlin.

Charpentier Ja. (1911), *Kleine Beiträge zur indoiranischen Mythologie*, Upsala universitets årsskrift, Bd. 1, Akademische, Uppsala, pp. 1–87.

Christensen A. (1944), *L'Iran sous les Sassanides*, 2-me ed., Ejnar Munksgaard, Copenhagen.

Dandekar R. N. (1953), “Rudra in the Veda”, *Journal of the University of Poona*. Humanities Section, No. 1, pp. 94–148.

Furtwangler A. and Reichhold K. (1904), *Griechische Vasenmalerei*, Serie I, F. Bruckmann, München.

Gandhi M. and Ozair H. (2004), *The Complete Book of Muslim and Parsi Names*, Penguin Books, New York.

Ghirshman R. (1977), “Le passe-bridge en défense de sanglier chez les peuples iraniens”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (= *Studies in Honour of J. Harmatta*), Vol. XXV, pp. 27–38.

Gnoli G. (1987), “Ašavan”, in E. Yarshater (ed.), *Encyclopaedia Iranica*, Vol. 2: Anāmaka–Ātār al-Wozarā, Routledge & Kegan Paul, New York, pp. 705–6.

Godard A. (1962), *L'Art de l'Iran*, Arthaud, Paris.

Grimes H. Y. (2010), *The Norse Myths*, Scandinavian Saga. Literature Series. No. 1, Hollow Earth Publishing, Boston.

Mortensen E. (2015), “Ktištes: Mythical Founder Hero and Honorary Title for New Heroes”, *Acta Hyperborea*. Vol. 14: Tradition. Transmission of Culture in the Ancient World, pp. 213–39.

Piotrovsky B., Galanina L. and Grach N. (1986), *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century B.C.*, Aurora, Leningrad.

Porada E. (1962), *The Art of Ancient Iran. Pre-Islamic Culture*, Crown Publishers, New York.

Sarre F. P. T. (1925), *Die Kunst des alten Persien*, Bruno Cassirer, Berlin.

Shcheglov A. N. and Katz V. I. (1991), “A Fourth-Century B.C. Royal Kurgan in the Crimea”, *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 26, pp. 97–122.

Vassilkov Ya. (2012), “The Boar Shakes the Mud off: A Specific Motif in the Varāhakathā of the Great Epic and Purāṇas”, in J. Brockington (ed.), *Battles, Bards, Brāhmans. Papers from the Epics Section of the 13th World Sanskrit Conference*, Motilal Banarsidass, New-Delhi, pp. 301–14.

Vickers M. (2002), *Scythian and Thracian Antiquities in Oxford*, Ashmolean Museum, Oxford.

Ю. Б. Полідович, Є. О. Величко

КРИЛАТИЙ КАБАН: ОБРАЗ НА ПЕРЕТИНІ СКІФСЬКОЇ, ІРАНСЬКОЇ ТА ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МІФОЛОГІЙ

У скіфських елітних курганах IV ст. до н. е. Товста Могила і Чортмлик знайдено золоті пластини, що прикрашали жіночі головні убори. На пластинках відтворено однакові сюжети: сцену нападу двох грифонів на оленя та протистояння фантастичного крилатого кабана і хижака, що нагадує лева. Образ крилатого кабана є рідкісним для скіфського часу. Окрім зазначених, відома невелика серія зображень протоми кабана з крилами. Це золоті пластинки, що походять із 2-го Семибратнього кургану (Прикубання) другої половини V ст. до н. е. і кургану Куль-Оба (Крим) середини IV ст. до н. е. Дослідники висловлювали припущення, що ці зображення запозичені з грецьких монет другої половини VI – V ст. до н. е. Монети з карбованим зображенням протоми крилатого кабана побутували в декількох регіонах Давньої Греції: на островах Родос, Лесбос, Самос, у містах західного узбережжя Малої

Азії Кізіку та Клазоменах, а також у Лідії. Привертає увагу те, що це регіони, які перебували в контактах з перською державою Ахеменідів. У грецькій міфології образ крилатого кабана не відомий, а кабан у міфах часто постає як жорстоке породження Хаосу, з яким герої вступають у бій. Натомість у давньоіранській традиції кабан є одним із втілень бога війни і перемоги Веретрагни. Про нього, зокрема, мова йде в Яштах. В описі кабана не згадуються крила, але розповідається про його вільне пересування у просторі. Уявлення про такий рух могли вплинути на появу зображень крилатого кабана. Отже, зображення крилатого кабана на монетах грецьких міст з'явилися під певним впливом іранської традиції. Скіфи також уявляли бога війни і перемоги, якого ми знаємо тільки під грецьким ім'ям Арес, в образі вепра. Про це свідчать зображення на піхвах мечів та горитах. А отже, й образ крилатого кабана, найімовірніше, був відтворенням цього бога. Сцена протистояння кабана і хижака на пластинах з курганів Товста Могила і Чортотлик розміщена поряд зі сценою нападу грифонів на оленя. Такі сцени відтворювали ідею жертвоприношення заради майбутнього відродження. Сцена протистояння, можливо, також пов'язана з ідеєю переборення смерті і торжества життя.

Ключові слова: скіфи, іранці, Ахеменіди, Давня Греція, кабан, міфологія

Стаття надійшла до редакції 05.01.2022